

نامه‌های ایران

گزارش کارگزار دولت عثمانی از تحولات مشروطه‌ی ایران

بر آنکه در روز پنجم شمس که در این شهر است و در این روز که در این شهر است
نجات ملت را در این روز که در این شهر است و در این روز که در این شهر است

نشر لوگوس

مشخصات کتاب به زبان اصلی:

İran Mektupları

Cemil Said Bey

Hazırlayan: A. Ergun Çınar

1. Baskı, İstanbul, Kitabevi, 2014

نامه‌های ایران

گزارش کارگزار دولت عثمانی از تحولات مشروطه‌ی ایران

جمیل سعید بیک

به کوشش: علی ارغون چنار

مترجم: حسن حضرتی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

نشر لوگوس

سرشناسه: دیکل، جمیل سعید Dikel, Cemil Sait
عنوان و نام پدیدآور: نامه‌های ایران: گزارش کارگزار دولت عثمانی از تحولات مشروطه‌ی ایران / جمیل سعیدی: به کوشش
آ. ارغون‌چنار؛ مترجم حسن حضرتی.
مشخصات نشر: قم: لوگوس، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۲۳۶ ص.؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۵۳۳-۳-۸
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: عنوان اصلی: Iran mektuplar, 2014.
عنوان دیگر: گزارش کارگزار دولت عثمانی از تحولات مشروطه‌ی ایران.
موضوع: ایران - تاریخ - قاجاریان, ۱۹۹۳ - ۱۳۴۴ ق.
موضوع: Iran - History - Qajars, 1779 - 1925
موضوع: ایران - سیاست و حکومت - قرن ۱۳ ق.
موضوع: Iran - Politics and government - 19th century
موضوع: ایران - تمدن - قرن ۱۳ ق.
موضوع: Iran - Civilization - 19th century
موضوع: ایران - تاریخ - انقلاب مشروطه, ۱۳۲۴ - ۱۳۲۷ ق.
موضوع: Iran - History - Constitutional Revolution, 1906-1909
شناسه افزوده: چنار، علی ارغون
شناسه افزوده: Cinar, Ali Ergun
شناسه افزوده: حضرتی، حسن، - ۱۳۴۹، مترجم
رده بندی کنگره: DSR1۴۰۷ / ۱۳۹۶ ۲۹
رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۷۵
شماره کتابشناسی ملی: ۴۸۴۳۵۱۷

نامه‌های ایران

مترجم: حسن حضرتی
عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

ویراستار: ملیحه سرخی
طراح جلد و صفحه آرا: حسین راست منش

چاپ: باقری

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۶

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۱۹۲۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۵۳۳-۳-۸

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً یا جزئاً، به هر شکل اعم از چاپ، فتوکپی، اسکن، صوت، تصویر یا انتشار الکترونیک بدون اجازه‌ی مکتوب از نشر لوگوس ممنوع است.

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، واحد ۶۲۲
تلفن و نمابر: ۰۲۵ - ۳۷۸۳ ۹۷۹۲
تلفن همراه: ۰۹۰۲ ۱۵۴ ۰۰۴۲
ایمیل: info@irlogos.com

www.irlogos.com

بسم الله الرحمن الرحيم

- ۱ ..... دیباچه مترجم
- ۹ ..... یادداشت علی ارغون چنار بر ترجمه‌ی فارسی
- ۱۱ ..... سخن آغازین
- ۱۵ ..... مترجم قرآن؛ شرح حال خودنوشت جمیل سعید
- ۲۳ ..... [متن] یک: مشروطه‌ی ایران چگونه آغاز شد؟
- ۳۹ ..... دو: قانون اساسی در ایران
- ۴۵ ..... سه: روزهای نخست سلطنت شاه جدید
- ۵۳ ..... چهار: چگونگی قتل امین السلطان
- ۶۱ ..... پنج: ائتلاف انگلیس و روسیه درباره‌ی ایران چگونه شکل گرفت؟
- ۷۵ ..... شش: مسائل مرزی ایران با دولت عثمانی
- ۸۳ ..... هفت: نخستین تلاش برای انحلال مجلس و میانجی‌گری سفرا

- هشت: نقشی که سفیر عثمانی ایفا کرد ۹۳
- نه: سوء قصد به جان شاه ۱۰۳
- ده: به توپ بستن مجلس نمایندگان ۱۱۱
- یازده: غارت و چپاول ۱۲۱
- دوازده: عادات و خلیقات ایرانیان ۱۲۹
- ۱۲-۱. بزرگان ۱۳۰
- ۱۲-۲. تجار و توده مردم ۱۳۶
- سیزده: حال و آینده‌ی ایران ۱۴۵
- چهارده: ایران در چه وضعیتی است؟ ۱۵۳
- پانزده: سپاه ایران ۱۵۹
- ۱۵-۱. تاریخچه‌ی سپاه ایران ۱۶۱
- ۱۵-۲. مکاتب عسکریه [مدارس نظام-دانشکده‌های افسری] ۱۶۳
- ۱۵-۳. توپخانه و فشنگخانه ۱۶۴
- ۱۵-۴. تشکیلات عمومی‌ی سپاه ۱۶۵
- ۱۵-۵. افسران ۱۶۸
- ۱۵-۶. پیاده [نظام] ۱۶۹
- ۱۵-۷. سواره نظام ۱۷۴
- ۱۵-۸. توپچی ۱۷۷
- ۱۵-۹. ملاحظات پایانی ۱۸۰

- شانزده: احوال ایران و پاسخ به روزنامه‌ی سن پترزبورگ ۱۸۳
- هفده: مسئله‌ی حدود ایران ۱۹۱
- هجده: پیوست ها ۱۹۵
- پیوست ۱ ..... ۱۹۶
- پیوست ۲ ..... ۲۰۰
- پیوست ۳ ..... ۲۰۳
- پیوست ۴ ..... ۲۰۸
- پیوست ۵ ..... ۲۱۱
- پیوست ۶ ..... ۲۱۶
- پیوست ۷ ..... ۲۲۱
- نمایه ۲۲۹

دیباچه مترجم

نیمه‌ی دوم قرن نوزدهم و سال‌های آغازین قرن بیستم میلادی را می‌توانیم عصر مشروطه‌خواهی در سپهر جهان سیاست بنامیم. دولت‌هایی همانند ژاپن، روسیه، عثمانی و ایران به طور مشخص در این دوران درگیر چنین جنبش فکری و سیاسی‌ای شده، به تبع آن ظهور و استقرار نظام‌های مشروطه را در قلمرو خود تجربه کردند.

رخداد مشروطه در تاریخ معاصر ایران نقطه عطفی آن‌چنان اثرگذار است که برخی از ایران‌شناسان، تاریخ ایران را به دو دوره‌ی پیش و پس از مشروطه تقسیم می‌کنند و هنوز مشروطه‌پژوهی یکی از موضوعات زنده در نزد تاریخ‌ورزان است و تعیین‌کننده در تاریخ اکنون ما.

تاکنون آثار زیادی درباره‌ی مشروطه‌ی ایران در داخل و خارج انتشار یافته است. در این میان گزارش ناظران خارجی، که خود شاهدان عینی رویدادها بوده‌اند، از اهمیت بسزایی برخوردار است. تا به حال گزارش‌هایی از این دست متعلق به کارگزاران دولت‌هایی مانند انگلیس، فرانسه، روسیه و دیگر دولت‌های اروپایی به زیور طبع آراسته شده و در دسترس محققان قرار گرفته است.

اما سوگمندها باید گفت که درباره‌ی مشروطه‌ی ایران، گزارش

کارگزاران و دولتمردان عثمانی تا این اواخر در اختیار نبوده است و ما از نوع نگاه و توصیف و تحلیل آنان بی‌خبر بودیم. به سهم خود سعی کردم تا حد امکان این خلأ را بپوشانم. در این راستا پیش‌تر گزارش شمس‌الدین بیگ سفیر عثمانی در تهران در ایام مشروطه را ترجمه و منتشر کردم.^۱ خوشبختانه چند سال پیش باخبر شدم دوست فاضلم آقای علی ارغون چنار گزارش‌های جمیل سعید (وابسته‌ی نظامی سفارت عثمانی در تهران در دوران مشروطه) را گردآوری و چاپ کرده است؛^۲ گزارش‌های مبسوطی که در قالب یادداشت‌هایی مسلسل به مدت چهار ماه در سال ۱۹۰۹م. در روزنامه‌ی تصویر افکار استانبول انتشار یافته بود. آنچه پیش روی شما خوانندگان فرزانه قرار دارد ترجمه‌ی این یادداشت‌هاست. گمانم بر این است با قرار گرفتن این متن در اختیار پژوهش‌گران ایرانی، خلأ نبود گزارش‌های دولتمردان عثمانی درباره‌ی رخدادهای مشروطه‌ی ایران تا حدودی پر می‌شود. جمیل سعید در فاصله سال‌های ۱۸۹۹-۱۹۰۸م. / ۱۳۱۷-۱۳۲۶ق. به مدت نه سال وابسته‌ی نظامی سفارت عثمانی در تهران بود. او دولتمرد قلم‌به‌دستی است. چندین کتاب و رساله از وی به جای مانده است: نخستین ترجمه‌ی ترکی از قرآن کریم در زمان آتاتورک به سال ۱۹۲۴م. و تألیف فرهنگ لغت ترکی-فرانسوی مهم‌ترین آن‌هاست. جالب است که او رساله‌ای نیز درباره‌ی سپاه ایران با عنوان آداب معاشرت در سپاه [اردودا آداب معاشرت] تألیف کرد که متأسفانه جستجوی من برای یافتن آن بی‌نتیجه بود. زندگی‌نامه جمیل سعید

۱. حسن حضرتی، «گزارش شمس‌الدین بیگ (سفیر عثمانی) از تحولات مشروطه در ایران»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران ۵۸، ۲ (۱۳۸۶): ۶۳-۷۸.

2. İnan Mektupları, Cemil Said Bey, Hazırlayan: A. Ergun Çınar, 1. Baskı, İstanbul, Kitabevi, 2014

به تفصیل در ادامه خواهد آمد و اینجا ضرورتی برای قلم‌فرسایی در این زمینه نیست. بنابراین در ادامه، تنها نکاتی را درباره‌ی محتوای اثر یادآور می‌شوم:

۱. فارغ از گرایش‌ها و رویکردهای نویسنده، که برخی از آن‌ها ممکن است خوشایند ما باشد و برخی دیگر نباشد، این متن آگاهی‌های ذی‌قیمتی در اختیار تاریخ‌پژوهان قرار می‌دهد. اما باید در نظر داشت که جمیل سعید تاریخ‌دان نیست و تنها یک وقایع‌نگار است که مشاهدات عینی خود را در اختیار می‌گذارد. از این رو، نوشته‌های او طبیعی است که عاری از خطاهای تاریخی نباشد. برای نمونه، به دو مورد اشاره می‌کنم: الف. در فصل «قانون اساسی در ایران»، آنچه نویسنده از آن به عنوان «قانون اساسی» یاد می‌کند، نظام‌نامه انتخاباتی است نه قانون اساسی. توضیح آن که با صدور فرمان مشروطیت و بازگشت علما و مهاجرین به تهران، روز شنبه ۲۶ مردادماه ۱۲۸۵ ه.ش، جلسه‌ای در مدرسه نظام برگزار شد. در این جلسه، شمار زیادی از علما، تجار، مشروطه‌خواهان و وزرا و درباریان حضور داشتند. متعاقب این جلسه کمیته‌ای برای تدوین نظام‌نامه انتخاباتی شکل گرفت. این کمیته، نظام‌نامه انتخابات را مشتمل بر قواعد و ترتیب انتخابات، سهمیه‌ی ایالات در مجلس شورای ملی و شرایط انتخاب‌شوندگان و انتخاب‌کنندگان، تدوین و تنظیم کرد.^۱ ب. در فصل «روزهای نخست سلطنت شاه جدید»، نویسنده به اشتباه آورده است که در مراسم تاج‌گذاری محمدعلی شاه، در کنار سایر مقامات

۱. بنگرید: احمد کسروی، تاریخ مشروطه‌ی ایران، تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۹، صص ۱۱۸-۱۲۲. یحیی دولت‌آبادی، حیات یحیی، تهران: ابن سینا، ۱۳۳۱، ج ۲، صص ۵۲۳-۵۲۵. مخبرالسلطنه هدایت، خاطرات و خطرات، تهران: زوار، ۱۳۴۴، صص ۱۴۱ و ۱۴۲. ناظم الاسلام کرمانی، تاریخ بیداری ایرانیان، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۶، ج ۱، ص ۶۳۸.

حکومتی، نمایندگان مجلس نیز حضور داشتند. این مطلب صحت ندارد. محمدعلی شاه از وکلای مجلس برای حضور در این مراسم دعوت نکرد و این بی‌اعتنایی شاه جدید به مجلس و نمایندگان مردم، نخستین نشانه‌ی مخالفت آشکار او با نظام سیاسی جدید و مجلس و مشروطه‌خواهان بود.^۱ از این دست خطاهای تاریخی در متن البته زیاد نیست ولی می‌توان آن‌ها را برای یک وقایع‌نگار به دیده‌ی اغماض نادیده گرفت.

۲. داده‌هایی که متن حاضر در اختیار می‌گذارد تنها در حوزه‌ی تاریخ سیاسی نیست. نویسنده توجه به موضوعات اجتماعی دارد و در یادداشت‌های مستقلی درباره‌ی عادات و خلیقات ایرانیان، مسائل فرهنگی و آداب و رسوم ایرانیان، بهداشت شهری، موسیقی و... آگاهی‌های مفیدی به دست می‌دهد. ۳. نویسنده در کل، نگاه بسیار مثبتی نسبت به ایرانیان دارد و از آن‌ها مکرر ستایش و تمجید می‌کند. در کنار این تعریف‌ها و تحسین‌ها، نگاه انتقادی خود را درباره‌ی برخی از عادات و خلیقات گروه‌های مختلف ایرانی با خواندگانش در میان می‌گذارد. در گزارش ماجرای حدود و اختلاف‌های مرزی ایران و عثمانی طبیعی است که او طرف دولت متبوع خود را دارد و گزارش‌های او بازتاب‌دهنده همه‌ی واقعیت‌ها نیست.

۴. جمیل سعید همانند شمس‌الدین بیک (سفیر عثمانی در تهران در این ایام) یک مشروطه‌خواه تمام‌عیار است و طبیعی است که رویکرد او در گزارش‌هایی که ارائه می‌کند در حمایت و طرفداری از این جریان باشد و مخالفان مشروطه را به شدت و به تکرار مورد انتقادهای سنگین قرار می‌دهد. ۵. صاحب اثر به شدت تمایلات ضدروسی و ضدانگلیسی دارد و همه‌ی مصائب و بدبختی‌های ایرانیان و به طور کلی مسلمانان را نتیجه‌ی

۱. بنگرید: احمد کسروی، پیشین، صص ۲۰۶ و ۲۰۲.

سیاست‌های استعماری این دو دولت می‌داند. از این رو، در متن هر جا توانسته است به سیاست‌های این دو دولت آشکارا تاخته است.

۶. نویسنده در مواردی هم منتقد دولت عثمانی است و اساساً به این سبب، عنوان این یادداشت‌ها را در روزنامه تصویر افکار، «نامه‌های ایران» گذاشته است که به تأسی از منتسکیو و اثرش، به ظاهر به ایران می‌پردازد ولی در اصل و باطن، اوضاع استانبول را در این زمان به باد انتقاد می‌گیرد. او به طور صریح در زیست‌نامه خودنوشت‌اش به این موضوع اشاره کرده است.^۱ از این رو در متن به تناوب انتقادهای جدی به سیاست‌های عبدالحمید دوم و دولت متبوع خود وارد می‌کند.

۷. نویسنده هیچ آگاهی‌ای درباره‌ی تحولات مشروطه خارج از تهران در اختیار قرار نمی‌دهد. گویا درباره‌ی رخدادهای مشروطه در شهرهایی چون تبریز بی‌خبر است.

۸. جمیل سعید داده‌های خوبی در زمینه سپاه و قشون ایران در اختیار مخاطبان خود قرار می‌دهد. شاید در قالب بررسی‌های تطبیقی میان آنچه نویسنده درباره‌ی سپاه ایران نقل می‌کند، با آثاری که خودمان نوشته‌ایم، نتایج مفیدی حاصل شود.

۹. علی ارغون چنار، گردآورنده‌ی یادداشت‌های جمیل سعید، که به همت او این کتاب در ترکیه انتشار یافته است، پاورقی‌هایی را در توضیح برخی از رویدادها و معرفی برخی از اشخاص به متن افزوده است. با هماهنگی ایشان و نظر به ضروری نبودن ترجمه‌ی آن‌ها برای پژوهش‌گران ایرانی، از ترجمه‌ی بخش زیادی از این پاورقی‌ها صرف‌نظر شد.

۱۰. این اثر شامل ۷ پیوست است که مشتمل بر اسنادی است که از جمیل

۱. در صفحات آتی بنگرید به زیست‌نامه جمیل سعید که به قلم خود او نوشته شده است.

سعید و شمس‌الدین بیگ در آرشیو عثمانی موجود بود و ارغون چنار برای استفاده‌ی تاریخ‌پژوهان آن‌ها را به انتهای این متن اضافه کرده است. ترجمه‌ی این بخش از کتاب برای مترجم به سبب در اختیار نبودن اصل اسناد بسیار سخت و زمان‌بر بود.

۱۱. در این متن از دو و گاهی سه تقویم استفاده شده است: تقویم میلادی، تقویم هجری قمری و تقویم «سال مالی» که از تقویم هجری قمری دو سال عقب‌تر بوده است. از آنجا که تقویم سال مالی برای خیلی‌ها ناآشناست، توضیحاتی درباره‌ی آن ارائه می‌شود:

با تشکیل حکومت عثمانی و گسترش قلمرو آن، گاه‌شماری هجری قمری به عنوان مهم‌ترین گاه‌شماری تا ۱۰۸۸ ه.ق در قلمرو این دولت رواج داشت. در این سال، در زمان فرمانروایی سلطان محمد چهارم (۱۰۵۸-۱۰۹۸) نوعی گاه‌شماری شمسی با نام «سال مالی» (به ترکی: مالی سنه) ابداع شد. این گاه‌شماری، حدود یک قرن و نیم پس از وضع آن یعنی تا ۱۲۵۶ ه.ق. / ۱۸۴۰ م.، به صورت محدود تنها در امور مالی استفاده می‌شد و از ۱۲۵۶ ه.ق. در زمان سلطنت عبدالمجید اول به عنوان گاه‌شماری رسمی اعلان گردید و در کلیه امور حکومتی به کار گرفته شد. از اوایل قرن هجدهم تا قرن نوزدهم میلادی و پس از تنظیمات و نیز رواج اندیشه‌ی نزدیکی به غرب، که بعد از دوره‌ی تنظیمات و به ویژه پس از روی کار آمدن ترک‌های جوان در ترکیه پا گرفت، در گاه‌شماری‌های رایج در عثمانی و پس از آن در ترکیه نیز نوگرایی‌هایی پدید آمد. با آغاز رواج این اندیشه‌ها، در زمان حکومت سلطان سلیم سوم (۱۲۰۳-۱۲۲۲ ه.ق. / ۱۷۸۹-۱۸۰۷ م.) استفاده از گاه‌شماری میلادی در کنار گاه‌شماری‌های مالی و هجری قمری باب شد. در ۱۳۳۲ مالی / ۱۳۳۴-۱۳۳۵ ه.ق. / ۱۹۱۶-۱۹۱۷ م. دولت عثمانی تصمیم گرفت ارکان گاه‌شماری مالی را از گاه‌شماری میلادی یولیان‌ی به

میلادی گرگوری تبدیل کند؛ از جمله، سال مالی به جای مارس از ژانویه آغاز شود و نیز برای رفع ۱۰ روز اختلاف بین گاه‌شماری گرگوری با یولیانی تعدیلی صورت گیرد. از این رو، در این سال ۱۳ روز از ماه دوازدهم (شباط) حذف گردید و سال جدید مالی (اول مارت ۱۳۳۳) بلافاصله پس از ۱۶ شباط ۱۳۳۲ آغاز شد. همچنین با پایان یافتن ماه دسامبر ۱۹۱۷ م.، سال ۱۳۳۳ مالی نیز ۱۰ ماهه محسوب و پایان یافته اعلام شد تا سال ۱۳۳۴ مالی از ژانویه ۱۹۱۸ میلادی آغاز گردد. در نهایت، به سال ۱۹۲۵ میلادی/۱۳۴۱ مالی، مجلس ترکیه طی قانونی گاه‌شماری مالی را منسوخ کرد و از آن پس گاه‌شماری میلادی گرگوری را گاه‌شماری رسمی کشور اعلام کرد. با توجه به آنچه گفته آمد، لازم است خوانندگان محترم در متن به این دقایق تقویمی توجه داشته باشند.

در پایان این آغاز، بر خود واجب می‌دانم از همه دوستان و سروران ارجمندی که در به سامان رسیدن این ترجمه یاری‌ام نمودند، تشکر و قدردانی کنم: - دوستان و سروران عالی‌قدرم دکتر داریوش رحمانیان، دکتر عباس قدیمی قیداری و استاد کاوه بیات که با مطالعه متن نکات ارزشمندی را یادآور شدند. - نشر لوگوس و دوست فاضلم آقای دکتر سید علی اصغر سلطانی که به چاپ این اثر همت گماشتند.

- دانشجوی محترم آقای علی رحیمی‌زاده که زحمت بازخوانی و مقابله‌ی متن را تقبل فرمودند.

- خانم ملیحه سرخی که ویرایش ادبی متن را عهده‌دار بودند.

و من الله التوفیق
حسن حضرتی
تهران تیرماه ۱۳۹۶